

AZ ISKOLÁS ÉS A NYUGDÍJAS KOROSZTÁLY KAPCSOLATÁNAK ELŐNYÖS HATÁSAI MINT A PEDAGÓGIAI PREVENCIÓ RÉSZE

BENEFICIAL EFFECTS OF THE CONTACTS BETWEEN THE GENERATIONS OF SCHOOLCHILDREN AND THE ELDERLY AS PART OF PEDAGOGICAL PREVENTION

BOGA BÁLINT¹

A generációk közötti kapcsolatok ritkábban tárgyalt területe az iskoláskorúak és az idősek viszonya a társadalomban. A családon belüli kapcsolatot gyakrabban vizsgálják. Fontos lenne a fiatalok különböző korcsoportjai idősek irányában tanúsított attitűdjeinek, véleményeinek ismerete. Az elvégzett felmérések vegyes eredményt mutattak: a negatív előítélet (ageizmus) olykor jelentős mértékben jelenik meg. A szakirodalom közös, generációközi programok eredményeit is közli, amelyek igazolják az attitűdök kedvező irányú eltolódását, és ezek egyúttal az iskolások személyiségfejlődését és az idősek önmegítélését is előnyösen befolyásolták (kétirányú pozitív effektus). Az iskoláknak (mindegyik szinten) tudatosan tervezett intergenerációs programokat kellene indítaniuk a pedagógiai prevenció részeként, tanterven belül és azon kívül.

Kulcsszavak: iskoláskorúak és idősek, intergenerációs kapcsolat, pedagógiai prevenció

The contacts between schoolchildren and the elderly is a rarely discussed field of intergenerational relationships in society. This relation inside the family has been examined more frequently. It should be important to know the attitudes and opinions of different age-subgroups of the youth towards the elderly. The surveys performed earlier yielded mixed results in which negative prejudice (age-ism) also appeared, sometimes to a considerable extent. At the same time, sociological literature publishes the results of joined, intergenerational programmes which have proved to be a positive shift of attitudes, further they have influenced both the development of personality in schoolchildren and the self-esteem of the old people favourably (bidirectional positive effect). It should be necessary, as a part of pedagogical prevention, to launch intergenerational programmes on all educational levels, within and beyond the curricula.

Keywords: schoolchildren and the elderly, intergenerational relationships, pedagogical prevention

BEVEZETÉS

A generációk közötti kapcsolatok témakörét általában a fiatal és középkorú felnőttek és az idősek viszonyának értelmezésére korlátozzák. Ritkán foglalkozik a szakirodalom az iskoláskorúak és az idős korosztály közti kapcsolatokkal, ha elő is fordul, főleg a családon belüli nagyszülő-unoka interakciókat elemzik. Érdeemes szélesebb összefüggésben áttekinteni a két korcsoport egymásra hatásának kérdését.

¹ **DR. BOGA Bálint**

Magyar Gerontológiai és Geriátriai Társaság
1032 Budapest, Bécsi út 132.
06-30-311-3151
bboga_md@freemail.hu

1. AZ ELSŐ ÉS HARMADIK KOR

LASLETT (1994), a kiváló angol történész (gerontoszociológus) a következőképpen különítette el a korosztályokat (saját magyarázattal és kiegészítéssel ismertetem):

1. Első kor: születéstől az iskolai tanulmányok befejezéséig, tehát a testi és szellemi ki-fejlődés kora, kb. 20-22 év körül zárul (G1, első generáció);
2. Második kor: a karrierépítés, a munkavállalás, a családteremtés ideje, tulajdonképpen a felnőttkor ideje, az ebbe a csoportba tartozók képviselik a társadalom fő áramát (G2, második generáció);
3. Harmadik kor: a nyugdíjazás előtti években kezdődik, a testi, szellemi képességek megtartottak, a szociális szerepek változnak, a funkcionális készségek megtartásáig tart (G3, harmadik generáció);
4. Negyedik kor: a testi és/vagy szellemi funkciók beszűkülése utáni periódus, önálló életvitel akadályozott, igen magas kor önmagában is idetartozik (G4, negyedik gene-ráció).

Mint látható, nem pontos évszámokhoz kötött az egyes korcsoportok közötti határvonal, ha-nem a funkcionális állapot szabja meg. Az ENSZ megpróbálta konkrét korokhoz kötni, azon-ban az idősebb korosztályok átlagos állapotának általános javulása miatt idővel a korhatárok módosítására kényszerült. A harmadik kor kifejezést leginkább a „harmadik kor egyeteme” vonatkozásában használjuk.

A generációk közötti (intergenerációs) kapcsolat, szolidaritás fogalma alatt a tudomány (gerontológia) és a szakmapolitika (szociális szféra) a G2 és a G3 + G4 korcsoportok kap-csolatát érti, ha az elemzéseknél olykor a szélesebb értelmezés is megjelenik. Ez érthető, mi-vel a társadalomban a G2 korosztály a domináns, a modern korban ők határozzák meg az idősekkel kapcsolatos szabályokat. Ebben a vonatkozásban a történelem folyamán az idők irányába egy bizonyos kettősség, ambivalencia volt jellemző: elismerték az élet- és szakmai tapasztalat többletét, de a funkciócsökkenés ténye is napirenden volt. A fejlődés nagyfokú gyorsulása miatt az idők tapasztalati előnye megcsorbult, negatív megítélésük került elő-terbe. Robert Butler, amerikai professzor („a modern gerontológia atyja”) megalkotta az age-izmus fogalmát (BUTLER 1969), amely társadalmi jelenség az időseknek csak koruk miatti negatív diszkriminációját, viselkedésük, gondolkodásuk maradinak ítéletét foglalja magába, sőt megengedi a fiataloknak, hogy az időseket maguktól eltérőnek, különbözőnek tekintsék. Itt lép be a G1 korosztály viszonya az idősekhez. Fontos, hogy konkrétan hány éves az adott fiatal, de lényegesebb – ha rövid életszakaszra is tekinthet vissza kora miatt –, hogy milyen hatások érték, érik. Lényeges az őket körülvevő G2 korosztály viszonya az idősekhez, akár a családban, akár tágabb közösségben, azok viselkedése, véleménye az idősekkel kapcsola-tban. A társadalomban terjedő előítéletek, téves, hamis ismeretek is eljutnak hozzájuk. Hatást gyakorolhat már saját tapasztalatuk is. PIAGET (1970: 72–73) fejlődési koncepciója értelmé-ben a gyerekek észlelési, fogalomalkotási képességének alakulása kihat tudatukban az öreg-ség fogalmának megjelenésére és változására: 2 és 7 éves kor között, a preoperacionális (mű-veletek előtti) fázisban a látvány alapján, mintegy szimbólumai által éli meg (ősz haj, hajlott hát, ráncok, bothasználát), 7 és 12 év között, az operacionális (konkrét műveleti) fázisban már dedukcióra is képes, általánosít, absztrakt fogalommal is össze képes kötni (bölcsség). Meg kell említeni, hogy erősen befolyásolhatja magatartását az idők viselkedése, mind po-zitív, mind negatív értelemben. A gerontológusok általában az idők oldaláról, az ő támo-gatásuk irányából közelítik meg a kérdést, de egyes idők esetleges bántó, kellemetlen meg-nyilvánulásai negatívan befolyásolhatják a fiatalok viszonyát az idős korosztály iránt.

A kapcsolatok elemzésénél fontos az első korosztályt tovább osztani (Piaget-t meghaladóan), talán 5 alcsoport különíthető el: a kisgyerekek 3 alcsoportja, 1–3, 3–6, 6–12 év közöttiek, ezután kamaszok (tinédzser kor) 18. év tájáig és a fiatal felnőttek húszegynéhány éves korig (ez a tanulás végéig tart). Most X, Y, Z, alfa korosztályokról beszélnek. Elsősorban a harmadik kor képviselőivel találkozunk, családban rövid ideig az elesettebbekkel is. El kell különíteni a téma elemzésénél a családon belüli és egyéb élet- és társadalmi terekben való találkozásokat és ezek megnyilvánulásainak tudati és érzelmi hátterét.

2. A KOMMUNIKÁCIÓ PROBLÉMÁI

A más történelmi időkből származó generációk között a megértés, az egyetértés alakulását, sőt egyáltalán a kommunikáció megvalósulását több tényező hátráltathatja, tehát ezeket tudatosan kell elhárítani (BÓNA 2013, DOBOS 2016).

1. Más a mentális modell, amely a tudatban a gondolkozás, ítéletalkotás alapját képezi. A nagyszülő korúaké két generációnyi idővel korábban alakult ki, az unokakorúak a jelen világ normavilágát (vagy normanélküliségét?) sajátítják el. Eltér az értékek hierarchiája, a munka, a másik ember tisztelete, a saját érvényesülés, az anyagi haszon elérési formája, megbecsülése, a gyors eredmény, a mélyebb tartalom megítélése.
2. Az idős ember tapasztalata miatt egy-egy fogalomnak összetettebb tartalma, esetleg más, mélyebb értelme, érzelmi együtthatója van.
3. Egyes szavak, kifejezések szemantikai értelemben más értelmet hordoznak az egyes korszakokban. Vannak új, csak fiatalok által használt szavak, akár a technikai fejlődés (kibernetika), akár a szlengeknek a mindennapi beszédbe nyomulása miatt.
4. Az egymással folytatott diskurzust megnehezítheti az idős ember lassabb, komplikáltabb kifejezési módja, körülményes fogalmazása, esetleg foghiány, izmok beidegzési zavara miatt az artikuláció is zavart.
5. Az idős hosszabb, mélyebb és személyes kommunikációt igényel, a fiatal rövidebbet, felszínesebbet és gyakran megelégszik az elektronikus kapcsolattal, ha egyáltalán igényli.
6. Az esztétikai szempont is gát lehet (a fiatal a ráncos arcot idegennek tartja, az idős hanyavetinek ítéli a fiatal mozgékonyágát).
7. A kommunikáció etikettje sérülhet: meg kell hallgatni a másikat, elfogadni a másságot, belegondolni a másik érvrendszerébe.

3. A KOROSZTÁLYOK KAPCSOLATA AZ ÁLTALÁNOS TÁRSADALMI KÖZEGBEN

A szociológia elkülöníti az emberek kapcsolódásának két formáját. Csoport: többségében ugyanazon egyedek időben tartós, valamilyen elv alapján összetartott közössége (lakóközösség, iskolai osztály); aggregátum: időlegesen, véletlenszerűen, átmeneti közös cél alapján együtt tartózkodó egyedek halmaza (repülőgépen, színházi előadáson) (BOGA 2014). Mindkét esetben bekövetkezik a különböző korosztályok találkozása, és ekkor a klasszikus etikett szerint a fiatalnak előzékenynek illik lennie az időssel szemben: előre engedni az ajtónál, ülést átengedni, előre köszönni stb. (STEWART 2016). A respektus alapvető társadalmi kapcsolati forma (HOLDEN 2016). Napjainkban, a mindennapi élet folyamán ez az esetek nagy részében nem következik be. Oka lehet nevelési hiány (akár a szülő, akár a nevelők oldaláról), a hierarchia elvetése vagy a korszak fő gyakorlati elve, amely a saját érdek mindenek feletti érvényesítését hirdeti (individualizmus, melyhez korcsoport-elfogultság is járulhat) (HORGAN–FEES 2016). Máskor meg a szabályok idős, elesett emberekkel szembeni merev betartását tapasztaljuk, például nem engedik előre közlekedési eszközre történő felszállásnál

(„pozitív diszkrimináció”), csak érkezési sorrendben (jó esetben!), ezt még fejlett kultúrájú országban is észleltem (BOGA 2014). Emellett tanúi lehetünk a közösségi terekben a fiatalok erőszakos, agresszív viselkedésének az idősekkel szemben, akár inzultálásuk formájában, ahogy Buzzati olasz író leírja – egy kiélezett történetben – *Hajtóvadászat öregekre* mű novellájában. Ilyen események a Butler professzor által leírt ageizmus jelenség végletes formáiként foghatók fel. Sanders és társai egyetemisták körében végzett vizsgálatot (1984) a fiataloknak az idősek iránt megnyilvánuló attitűdjeiről. Az időseket, akikről véleményt kellett írniuk, virtuálisan 6 csoportra osztották, 65–74 év, 75–99 év közöttiek, 100 éven felüliek, mindegyiken belül különvették a férfiakat és nőket. 20 emberi tulajdonságot kellett minősíteniük 1–7 ponttal (tehát összpontszám 20 és 140 között). A csoportok közötti különbségek alig mutattak szórást. A legtöbb emberi tulajdonság a neutrális zónába került (70 és 90 pont közé), így például: aktív, segítő, érdeklődő. A legpozitívabb eredményt (50%-ban magasabb, mint 5 pont) a bölcs, kedves, megbízható, barátságos tulajdonságok mutatták. A negatív ítéletek közül kiemelkedett: küllem, panaszkodó, konzervatív. Bár ez a vizsgálat meglehetősen régen készült, ma is sokan alapnak tekintik.

1992-ben Írorszáiban készült egy nagyon értékes, több összetevőt tartalmazó vizsgálat (POWER 1992). 166 kollégista megkérdezését foglalta magába. Néhány fontosabb adatot idézek. 75%-nak élt legalább egy nagyszülője. Csak egyharmaduk véli úgy, hogy az idős egész életében értékes a társadalomban. Kétharmaduknak nincs idős barátja és ugyancsak ennyinek nincs rendszeres kapcsolata idős emberrel. 52% dominánsan negatív tulajdonságokkal jellemzi az időseket, 31% pozitív értelemben és 13% kiegyensúlyozottan. 60% úgy gondolja, hogy az idősek nem értik meg a fiatalokat, 40%, hogy félnek a fiataloktól és csak 19% hiszi, hogy örömet érez az idős fiatal társaságában. Egészében 72%-ban vélik, hogy az idősek dominánsan negatívan ítélik meg a fiatalokat (17% szerint pozitívan, 7%-ban kiegyensúlyozottan). Ez a vizsgálat meglepően a negatív vonatkozások többségét mutatta, de a modern fejlett világra – úgy gondolom – ez jellemzőnek tartható. Ettől eltérő eredményt mutatott egy amerikai felmérés (CARROL 2002), amely szerint a 13–15 éves gyerekek 77%-ának, a 16–17 évesek 69%-ának volt idős emberrel baráti kapcsolata (meglepő, hogy mindez Butler hazájában!).

Aday és társai 1996-ben végeztek több részes kísérletet: az attitűdök vizsgálata után 9 hónapos közös tevékenységi programot állítottak össze a fiatalok és idősek között egy idősek klubjában, utána megismételték a kiindulási felmérést, amelyben szignifikáns javulást tapasztaltak, sőt a mellékvizsgálatban az idősek énképének javulását is igazolni tudták.

4. INTERGENERÁCIÓS PROGRAMOK KÉTIRÁNYÚ HOZAMAI

Az ismertetett Aday-program már mutatta, hogy a G1 és a G3 közötti kommunikáció, közös tevékenység mindkét generációban pozitív változásokat indukál. Ezt több egyéb vizsgálat is igazolta, így például egy 11-13 éves tanulókat és időseket összehozó hathetes program (MESHEL, MCGLYNN 2004), amelynek végén pozitív attitűdváltozás volt kimutatható mindkét generációnál a másik korosztály irányába. Ennek megfelelően már tudatosan ennek a dupla-effektusnak a vizsgálatát tűzte ki célul KESSLER és STAUDINGER (2007). Alapcél volt a generativitás (tapasztalatátadás) és az identitás-alakulás (személyiség) komplementer motivációja egymásra hatásának vizsgálata. 90 fő 70 és 74 év közötti nőt és 90 fő 14–15 éves leányt hoztak össze 90 perces üléseken. Számukra konkrét élet-, illetve aktuális médiaproblémákat jelöltek ki megbeszélésre. A vizsgálat végén kimutatható volt, hogy a fiatalokban gyorsult a szociális fejlődés, javult az ön- és világismeret, és ez mindkét témakör megbeszélését követően azonos volt. Az időseknél javult a kognitív funkció, a sebesség, a beszéd folyamatossága, az érzelmi kontroll (ezt tesztekkel igazolták és ez nagyobb mértékű volt, mint

a kontrollként használt idős-idős párban végzett témamegbeszélés után). Ez igazolta, hogy a fiatalok más, friss gondolkodása kihívás, de egyúttal nagyobb gondolati mozgásra készítő hatás volt.

WILLIAMS (2012) és kollégái 16 hetes közös játékprogramot szerveztek idősek otthonában gyerekekkel, egyértelműen igazolták a pozitív változást mindkét csoportban.

Ennek a kétirányú hatásnak a „gyógyító” eredményét igazolták egyéb vizsgálatok is. MARX és kollégái (2004) 10 fő 8–11 éves problémás, „szétszórt” gyereket 4 hónapon át havonta egyszer egy órára idős személlyel hoztak össze közös tevékenység céljából (írás, játék, főzés, képnézés stb.). A gyerekek ezt követően érdeklődőbbek lettek, aktívabbak a tantermi tevékenységben és kevésbé szorongóak.

HERNANDEZ és GONZALEZ (2008) 101 enyhén depressziós időst (átlagos életkor 75 év) mozgási programokra osztottak be. Három alcsoportot alkottak, az első csak az idősek klubjának átlagos programját hajtotta végre, a második képzett gyógytornászok vezette külön testmozgási gyakorlatokat végzett, a harmadik ugyanezt, de egyetemisták irányították a programokat. A 8 hónapos program (hetente egyszer 50 perc) végén az eredményt depressziós skálán mérték le. Az első csoportnál romlást észleltek, a másik kettőnél javulást, de az egyetemisták által vezetett csoportnál a javulás nagyobb mértékű volt. Ez igazolni látszik a fiatal személyek motiváló hatását az idősebb korosztály aktivitására.

Lényegében a Budapesti Művelődési Házban 20 éve indított *Kattints rá, Nagyi!* (SZABÓNÉ 2008) című programjának hasonló hatása volt, benne iskolás tanulók tanítják az időseket az internet használatra. A korosztályok közötti kapcsolat a közvetlen tanítási célt meghaladóan a világnézetek közelítésében is mutatott eredményt.

A találkozás helye lehet az iskola, idősek otthona, művelődési intézmény, valamelyikük lakása.

A szakirodalmi összefoglalások egyértelműen az előnyös tulajdonságok erőteljesebbé válását, a negatív jelenségek, a sztereotípiák csökkenését bizonyító vizsgálatokat sorolnak fel mindkét generáció vonatkozásában. Az iskoláskorúaknál kedvezőbbé válik az idősek iránti attitűd, az élettapasztalat értékének elfogadása, javul általános értelemben is a szociális magatartás és fejlődés, az empátia, az érdeklődés, az iskolalátogatási kedv, az aktivitás, a közérzet, esetleg segítséget kapnak lelki problémáik megoldására (protektív szerep). Az időseknél javul az önmegítélés, önérzet, büszkeség, főleg az élettapasztalat megosztásának élménye, a modelladás lehetősége által, javul egészségi közérzetük, főleg mentális és emocionális értelemben, csökken az apátia, passzivitás, izoláció, feleslegességérzés, a fiatalok lelkivilágának, a jelen világ kihívásainak jobb megértését nyújtja a kapcsolat (WESTLY 2008).

5. A PEDAGÓGIAI PREVENCIÓ ÉS KAPCSOLATA A GENERÁCIÓS KÉRDÉSEL

A pedagógiai prevenció fogalmán a formális oktatás keretén belül megvalósítható, megelőzést szolgáló, a tudást és magatartást befolyásoló nevelési folyamatot értünk. A konkrét tartalmát illetően különböző megközelítésekkel találkozunk. Ilyen meghatározások:

- Tanulási készségek fejlesztése a lemaradás megelőzése céljából, elsősorban személyes adottságok problémái esetén;
- Szocializációs hátrány leküzdése, alacsonyabb intellektuális szintű család esetén;
- Családi veszélyek (pl. abúzus) felderítése;
- Az általános gyermek-, ifjúságvédelmi prevenció iskolai része (pl. drog, bűnözés stb.)

Leginkább ez utóbbi értelemben használják (BRUNO 1996). A pedagógiai társaságoknak van prevencióbizottsága, több főiskolán, egyetemen indítottak ilyen szakot.

A legkifejezőbbnek a következő komplex meghatározást tartom: az oktatás minden szintjén, minden tantárgyban megjeleníthető, holisztikus igényű oktatói stílus, attitűd, módszer, amely pozitív emberkép kialakítását célozza meg az identitás kifejlődése idején és ezáltal a devianciák, ismeretsajátítási, viselkedési, beilleszkedési zavarok megelőzését szolgálja (CZAKÓ 2002, BOGA é. n.). Fontosnak tartom annak hangsúlyozását, hogy ez a társadalom és a pedagógia egyik leglényegesebb találkozási pontja.

Az intergenerációs kérdés egy ilyen komplex tervezetbe két oldalról kerülhet be. Egyrészt a tanulók számára az idősokkal, az idősödéssel kapcsolatos ismereteket közölni, másrészt foglalkozásokat szervezni, amelyeken közvetlen találkozás, esetleg közös munka valósulhat meg. Kérdés, hogy milyen szempontból jelentenek ezek prevenciót a tanuló számára. A tinédzserek (12-18 év) az Erikson-féle 5. életstádiumban vannak (ERIKSON 1998), amikor az identitás-kialakulás – szerepdiffúzió alternatívájával mint megoldandó krízishelyzettel kell szembenéznük. A jelen stabilizálása mellett az életperspektívák ismerete – beleértve a középkor utáni időskort, az élet értelmének felvázolását is – elősegíti a pozitív kimenetelt. Az idősokkal való találkozás ezt konkretizálja, és az idősök személyisége kiegyensúlyozó, harmóniát sugalló hatású is lehet. A közvetlen hatást meghaladóan ezek az ismeretek, hatások – sikeres kódolás esetén – kihatnak a tanulók felnőtt korára is, így harmonikusabban illeszkednek majd az idősebbeket, kifejezetten öregeket is magába foglaló társadalomba, toleránsabbak lesznek, kevesebb konfliktus alakul ki.

ÖSSZEGZÉS – KONKRÉT MEGVALÓSÍTÁS

Az oktatók felkészítése továbbképzési programjaikban lehetséges. Célszerű lenne kifejezetten komplex prevenciós felkészítés, amelyre már volt példa hazánkban az 1990-es évek első felében egy ENSZ-program keretében (UNICRI-program, BRUNO 1996, CZAKÓ 2002). A generációk közti kapcsolatok témája akkor is ebben kapott helyet.

A tanulóknak való továbbadás módjairól adok áttekintést a fentiekben bemutatott téma vonatkozásában. Mint minden témánál, itt is a pedagógusok személyes átítatottsága, elköteleződése a legfontosabb, az, hogy tantárgyának egyes fejezeteinél megérezze az adott prevenciós téma illeszkedési lehetőségét és a meggyőződését metakommunikatív úton is továbbadja. Egyes tárgyakhoz is köthető az idősödés témaköre (a környezetismerettől a történelemig). Külön tantárgy is kellene, hogy képviselje az emberi élet egyes időszakainak biológiai, életmódbeli, pszichológiai, magatartási, társadalmi jellemzőit. Konkrétan az osztályfőnöki órák, tanterven kívüli foglalkozások alkalmasak szélesebb tartalmú megbeszélésre. A felsőoktatásban is – minden karon – fontos gyakorlati szerepe lenne az időskori sajátságok ismertetésének (a jogitól az építészetiig). A különböző korosztályok ismeret- és véleménycseréjére (tudástranszfer) lehetőséget ad a több országban működő intergenerációs oktatás (altersgemischte Studiengruppen, université interâge).

Óvodások, kisiskolások és idősök közös foglalkozásainak sok formája valósítható meg (közös játék, tanulás, sakkdelután, mesedelután, kirándulás, közös főzés, kertészkedés, tánc, zenélés, himzés, rajzolás, torna, könyvtárlátogatás, pl. a miskolci programtervezet). Jó hatású kezdeményezés volt unoka nélküli idősök és elérhető nagyszülő nélkül élő gyermekek együtt nyaraltatása. A kapcsolatot elősegítheti az iskola által szervezett mindennapi segítséget nyújtó program, akár a most előírt kötelező gyakorlati óra keretében.

Hatékony eszköz az idős ember értékének megismertetésére, ha jelentős, produktív idős embereket hívnak meg és mutatnak be az iskolában. A művészeti alkotások is szerepet játszhatnak, akár úgy, hogy idős művész alkotását mutatják be, akár úgy, hogy idős embereket vonzó módon megjelenítő alkotás a megbeszélés tárgya. A pozitív attitűd kialakítását a média

nagymértékben segíthetné (jelenleg inkább negatív megnyilvánulásoknak vagyunk tanúi, például a reklámoknál).

IRODALOM

- ADAY, Ronald H. et al. 1996. Changing children's attitudes toward the elderly: The longitudinal effects of an intergenerational partner program. *J. of Research in Childhood Education*, 10(29), 143–151.
- BOGA Bálint é. n. A társadalom magatartása az öregekkel szemben. Ageizmus. In: *Csillagfényben. A pedagógiai prevenció. Örökségünk Könyvkiadó Kft.*, 107–117.
- BOGA Bálint 2014. Gerontológia és etika. Ageizmus. In: uő: *Pillantás a dombról*. NCK: United p. c., 159–192.
- BÓNA Judit 2013. *A spontán beszéd sajátosságai az időskorban*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- BRUNO, Francesco (főszerk.) 1996. *Prevenzióról röviden. Kézikönyv a deviancia és a társadalmi beilleszkedési zavarok megelőzéséről*. I–II. kötet. Budapest: UNICRI-MKM, Prevenció Programiroda.
- BUTLER, Robert 1969. Ageism: another form of bigotry. *Gerontologist*, 9(4), 243–245.
- CARROL, Joseph 2002. *The generation connection: teens and the elderly*. Gallup, USA.
- CZAKÓ Kálmán 2002. január 12. *A pedagógiai prevenció*. ELTE BTK Neveléstudományi Doktori Iskola (nyomtatott).
- DOBOS Csilla 2016. május 30. *Együtt – egymásért. A generációk közötti tudástranszfer jelentősége napjainkban*. VI. Miskolci Gerontológiai Szimpózium (előadás).
- ERIKSON, Erik 1998. *The life cycle completed*. New York: W. W. Norton.
- HERNANDEZ, Carmen Requena–GONZALEZ, Marta Zubiaur 2008. Effects of intergenerational interaction on aging. *Educational Gerontology*, 34, 292–305.
- HOLDEN, Martha 2016. *Why should teens respect their elders? The bump*, <http://living.thebump.com/should-teens-respect-elders-10896.html> (Letöltve: 2016. 07. 15.)
- HORGAN, Amy M.–FEES, Bronwyn S. 2016. *Children's perceptions of older adults*. www.kon.org/urc/horgan.html (Letöltve: 2016. 07. 15.)
- KESSLER, Eva-Marie–STAUDINGER, Ursula M. 2007. Intergenerational Potential: Effects of Social Interaction between Older Adults and Adolescents. *Psychology and Aging*, 22(4), 690–704.
- LASLETT, Peter 1994. The Third Age, the Fourth Age and the Future. *Ageing and Society*, 14(3), 436–447.
- MARX, Marcia S. et al. 2004. Direct observations of children at risk for academic failure: benefits of an intergenerational visiting programme. *Educational Gerontology*, 30(8), 663–675.
- MESHEL, David S., MCGLYNN, Richard P. 2004. Intergenerational contact, attitudes and stereotypes of adolescents and older people. *Educational Gerontology*, 30(6), 457–479.

-
- PIAGET, Jean 1970. *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Gondolat.
- POWER, Brian 1992. *Attitudes of young people to aging and the elderly*. National Council for the Ageing, Report 16, Dublin.
- SANDERS, Gregory F. et al. 1984. Youth's attitudes toward the elderly. *J. Appl. Geront.*, 3(1), 59–70.
- STEWART, David 2016. *Why do a lot of American kids, teenagers and young adults seem not to have respect for older people?* file:///F:/americanskids.htm (Letöltve: 2016. 07. 15.)
- SZABÓNÉ VÉKONY Andrea 2008. *Kattints rá, Nagy!* Budapesti Művelődési Központ.
- WESTLY, Erica 2008. Socializing with youth improves the elderly's health, life span. *Scientific American Mind*, file:///teenagesenioregesz.htm (Letöltve: 2016. 07. 15)
- WILLIAMS, Sue et al. 2012. 'All in a day's play – An intergenerational playgroup in a residential aged care facility. *Int. J. of Play*, 1(3), 250–263.